

RESS IMRE

Andrássy Gyula és a közös külügyminisztérium hírszolgálatának változásai 1867–1872*

Az információszerzés összpontosítása a közös
külügyminisztériumban a kiegyezés után

A Habsburg Monarchia alkotmányos dualista átalakulásának szerves következménye lett a birodalmi rendőrminisztérium megszüntetése. Az egész birodalomra kiterjedő kompetenciával működő egységes államrendőrség rendvédelmi és rendészeti igazgatási feladatait a két országos kormány, tehát a megfelelő ciszlajtán és magyar szakminisztérium vette át. A közös külügyminisztériumba kerültek viszont ennek a megszűnő birodalmi hatóságnak a különleges ügykörei, elsősorban a Monarchia egészét illető állambiztonsági tevékenység, a fennálló titkos informatori hálózat irányítása, továbbá külföldi és a hazai sajtó befolyásolására szolgáló rendelkezési alap kezelése. E két ügykör a külügyminiszter közvetlen irányítása alá tartozó elnöki osztályon kapott helyet, ahol a második ügyosztály az állambiztonsági, a harmadik pedig a sajtó referatúrát jelentette. A külügyminisztériumba való szervezeti betagozás ellenére ezek az ügyosztályok helyileg nem kerültek át a Ballhausplatzra, hanem megmaradtak a neoabszolutizmus idején szervezett Legfelső Rendőrhatalóság székhelyén, a Herrengasse 7. alatti Modena palotában, de 1867 után már társbérletben a cislajtán miniszterelnökséggel. A térbeli elkülönülés azt jelezte, hogy a kiegyezés évében ezeket az ügyköröket eredetileg az akkori külügyminiszter, Friedrich Ferdinand Beust által ambicionált birodalmi kancellária szervezetében képzelték el. Miután a jelentős belpolitikai kompetenciákkal eltervezett birodalmi hatóság 1868 elejére a külügyminisztérium elnöki osztályává szelődött, a bel- és külföldi titkos információszerzés és sajtóbefolyásolás intézményei is a külügyminisztérium szervezetében állapodtak meg.¹ Mindezt nyilvánvalóan elősegítette, hogy a külügyminisztériumnak már korábban is voltak titkos információszerzéssel foglalkozó szervezeti egységei. A külügyminisztérium rejtjelző és fordító osztálya végezte a forradalmak után a postai levélforgalom újjá-

---

* A tanulmány az OTKA 049 500TRT. sz. kutatási program keretében készült.

1 *Somogyi Éva*: Kormányzati rendszer a dualista Habsburg Monarchiában. (A közös minisztertanács 1867–1906). Budapest, 1996. (História Könyvtár, Monográfiák 8.) 19–26. – *Helmut Rumpler*: Die rechtlich-organisatorischen und sozialen Rahmenbedingungen für Außenpolitik des Habsburgermonarchie 1848–1918. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VI/1. Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen. Hrsg. Adam Wandruszka-Peter Urbanitsch. Wien 1996. 31–34.

szervezett titkos ellenőrzésének irányítását.² Másfelől a titkos információszerzés közös külügyminisztériumba történt betagozása bizonyára nem volt független attól, hogy a Habsburg Monarchia 1848-49 után külföldön is rendkívül kiterjedt preventív államrendőrségi tevékenységet folytatott a nemzeti forradalmár emigránsok, elsősorban az olaszok és magyarok ellenőrzésére. Az olyan európai és amerikai központokban, ahol a politikai emigránsok tevékenysége koncentrált, az osztrák diplomáciai képviselők mellett állambiztonsági rendőri feladatokra titkos ügynökségek és kirendeltségek létesültek. Ilyenek voltak többek között Párizsban, Torinóban, Konstantinápolyban, Hamburgban, New Yorkban és a magyar és olasz emigránsok által különösen kedvelt Svájcban. Az információkat közvetlenül a külügyminisztériumba juttatták el ezek az ügynökségek és levelezői, amelyeknek az 1849-1868 közötti tevékenységét előkelő francia elnevezésű „Actes de Haute Police” iratsorozat dokumentálja. A beérkezett információkat természetesen az államrendőrség hasznosította. Ezek a külföldi ügynökségek is rendszeres díjazásban részesülő levelezőket alkalmaztak.³ Gyakorlatilag teljesen hasonló módon szervezték meg 1849 és 1867 között a belföldi titkos információgyűjtést, ahol a területi rendőrigazgatók építettek ki a politikai mozgalmak megfigyelésére kiterjedt informátorhálózatot, amelynek krémjét szintén az írásbeli tájékoztatásra képes levelezők alkották.⁴

A kiegyezés után az immár dualistává és alkotmányossá vált Monarchia területén a titkos információszerzésnek természetesen igazodni kellett a születő polgári jogállam követelményéhez is. Ennek egyik jele, hogy a kiegyezés után a Monarchia egész területén jelentősen korlátozták a titkos levéllenőrzést. Felszámolták a rendőrigazgatóságok székhelyén működő levéllenőrző állomásokat, mivel az 1867. évi decemberi osztrák alkotmány polgári alapjognak nyilvánította a levéltitok sérthetetlenségét. Ennek ellenére Beust személyes utasítására politikailag aggályos esetekben változatlanul végeztek levélfeltörést és tartalmi kivonatolást. Lényegében az ilyen esetek kitudódása miatt hoztak az akkor éppen kormányon lévő osztrák-német liberálisok 1870 tavaszán külön törvényt a levéltitok védelméről.⁵ A belföldi informátorhálózatot működtető államrendőrség helyzete a Monarchia dualista átalakulását követően–elsősorban a politikai tradíciók folytán–eltérően alakult a két birodalomfél területén. Ausztriában

2 *Harald Hubatschke*: Die amtliche Organisation der geheimen Briefüberwachung und des diplomatischen Chiffrendienstes in Österreich (Von den Anfängen bis etwa 1870). Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 83(1975) 390–401.

3 *Karel Kazbunda*: Organizace a archiv nejvyššího policejního úřadu a ministerstva policie (1852–1867). Časopis archivní školy 1(1923) 13–50. (A cseh nyelvű tanulmány német fordítása a birtokban. Ennek értékét az adja, hogy a szerző az 1920-as évek elején, mint csehszlovák levéltári delegátus elsőként és egyedülként tanulmányozta a még épségben lévő neoabszolutizmus kori rendőrminisztérium levéltárát, amely a bécsi igazságügyi palota 1927. évi felgyűjtása során jelentős károkat szenvedett.)

4 *Deák Ágnes*: Egy régi politikai rendszerváltás és az államrendőrség – 1867. Történelmi Szemle 49(2007) 352–353

5 *H. Hubatschke*: i. m. 403.

szinte változatlan szervezeti formában fennmaradt az államrendőrség, míg Magyarországon ennek nem volt hagyománya, s így azt megszüntették, s a törvényhatósági rendvédelmi szerveket élesztették újjá. A korábbi magyarországi államrendőrségi informátorok egy részét azonban átvette és tovább foglalkoztatta a külügyminisztériumban létrejött állambiztonsági osztály.⁶ A magyarországi információszerezés iránti bécsi igény fontosságát mutatta, hogy a kiegyezés után a megszűnt rendőrminisztérium tisztviselői közül 1868 januárjában éppen a széleskörű magyarországi tapasztalatokkal és felesége, balogfai Balogh Mária révén rokoni kapcsolatokkal is rendelkező Joseph Prottmann von Osteregg udvari tanácsos került a külügyminisztérium állambiztonsági információs osztályának élére.⁷ Kempen tábornok neoabszolutizmuskori hírhedt Legfelső Rendőrhatóságának szellemiségét képviselő „bürokrata őskövület”, ahogy egyik liberális beállítottságú fiatalabb munkatársa jellemezte,⁸ a kiegyezés előtt több mint egy évtizeden keresztül Pesten volt a kortársak visszaemlékezései szerint legendásan kicsinyes és korlátolt rendőrigazgató. Új beosztásában is kitartó hivatalnoki szorgalommal foglalkoztatta a magyarországi konfidenseket és folyamatosan gyűjtötte a magyar vonatkozású politikai információkat. A rendelkezési alpból díjazott bizalmas levelezői a magyar fővárosban rendkívül termékenyek voltak, sorozatban küldték a mende-mondákból, pletykákból szerkesztett, olykor újsághírekből ollózott jelentéseiket. Prottmann buzgalmára jellemző, hogy még a magyar kormánynak a galíciai lengyel politikusokkal való kapcsolatairól szóló információkból is összeállított egy kisebb dossziét.⁹ Ez az egyoldalú belpolitikai érdeklődés azonban egyre kevésbé felelt meg a külügyi-diplomáciai követelményeknek. Ezt jelezte, hogy Prottmann 1871 nyarán történt nyugdíjazása után már nem rendőr, hanem külügyi szaktisztviselő, a sokéves balkáni konzuli tapasztalatokkal rendelkező Karl von Wolfarth vette át az állambiztonsági információs osztály vezetését.¹⁰

A kormányzati hírszolgálat felépítésében a kiegyezés után az jelentette a legnagyobb változást, hogy a belföldi rendőri és külföldi diplomáciai jellegű titkos információszerező tevékenység irányítását szervezetileg egyesítették a közös külügyminisztériumban, s ez az ügyosztály 1872-ben az Informationsbüro elnevezést vette fel.¹¹ Ezt az átszervezést végső soron olyan nagy jelentőségű külső

6 Deák Á.: i. m. 358–365.

7 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur (= HHStA., MdÄ., AR), F 4-273-4 Personalia Joseph Prottmann von Ostenegg.

8 Ludwig Ritter von Przibram: Erinnerungen eines alten Österreichers. I. Stuttgart–Leipzig 1910. 196.

9 HHStA., MdÄ., Informationsbüro, 1868–930.

10 HHStA., Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei Vorträge 1871–2224. (Fazekas István szíves közlése.)

11 Robert Stropp: Die Akten des k. u. k. Ministeriums des Äußern 1848-1918. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 20(1967) 395. – A szakirodalomban az Informationsbüro 1877. évi alapításáról az ismert levéltári leltár szervtörténeti bevezetője alapján elterjedt adat nyilvánvaló félreértésen alapul. Vö.: Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof und Staatsarchivs. Aufgebaut auf der Geschichte des Archivs und seiner Bestände. I. Hrsg. Ludwig Bittner. Wien, 1936. 461.

események és belpolitikai változások idézték elő, mint Habsburg Monarchia teljes kiszorulása Itáliából, németországi vezető szerepének elvesztése, továbbá a magyar kiegyezés létrejötte és az alkotmányos-parlamentáris kormányzás intézményesülése. Mindez nyilvánvalóan elkerülhetlenné tette az informátori állomány teljes felülvizsgálatát és az állambiztonsági információszerezés stratégiai irányultságának újragondolását. A külügyminisztériumban 1867-1870 között elsősorban az informátorok alkalmasságának vizsgálatát végezték el és azok számának jelentős csökkentését hajtottak végre. A külföldi állomáshelyek közül a megváltozott politikai helyzet miatt elsősorban a Párizst hagyományosan monopolizáló lengyel emigránsok és a Konstantinápolyt uraló, többnyire 1849-es emigráns magyar informátorok szolgálatairól mondtak le. Egyelőre viszont éppen a külügyminiszterre tekintettel foglalkoztatták tovább a németországi levelező informátorokat. Egy rosszmájú kortársi visszaemlékezés szerint Beust ezzel a gesztusával gyakorlatilag csak további kegydíjat adott a benne reménykedő, az ifjúkorából ismert, az 1848-as nagynémet és osztrákbarát eszmékhez kötődő személyeknek, akik változatlanul lelkesen küldtek a kritikátlan jelentéseket Ausztria elveszett németországi állása visszahódításának kedvező esélyeiről. Másfelől a belföldi informátorok leépítését is groteszk esetek egész sora kísérte. Például az elbocsátott bécsi informátorok bosszújának tulajdonították, hogy ismeretlenek erkölcstelen életvitellel, orgián való részvétellel vádolták meg a az információs hálózat felülvizsgálatért felelős Leopold Hoffmann külügyi osztályfőnököt és két munkatársát. A lejáratai kísérletet azonban teljesen amatőr módon szervezték meg, hiszen a kompromittáló eseményt olyan időpontra tették, amikor az érintettek hosszabb időn át éppen Budán tartózkodtak delegációk tanácskozássán.¹² Egy másik elbocsátott informátor pedig évekkel később egy olyan könyv kiadásával fenyegetőzött, amelyben leleplezi az osztrák diplomácia és a bécsi államrendőrség együttműködésének titkait.¹³

A magyar hírszolgálat intézményesülése Andrassy miniszterelnöksége idején 1867–1871

A kiegyezés létrejöttével a birodalmi ügykörök megosztása során az első magyar kormányintézkedések között szerepelt a belügyminisztérium rendőrségi osztályának megszervezése, de a kormányzat hírszolgálati és információszerezési tevékenységét évekig kialakulatlanság és bizonytalanság jellemezte. Felmerült ugyan egy új informátorhálózat kiépítése, de a gyakorlatban mégis a különféle hivatali hatóságoktól való rendszeres információkérés és a konkrét ügyekben való bizal-

¹² L. Przibram: i. m. 196–198.

¹³ HHStA., MdÄ., Presseleitung (PL) 1873-207. Az üggyirat mellett megtalálható egy korabeli hirtetés a „Geheimnisse der österreichischen Diplomatie und der Wiener Staatspolizei. 1862 bis 1873. Aufzeichnungen eines Geheimagenten.” c. könyvről, de tényleges megjelenésének a könyvtárakban nem találtuk nyomát.

mas tájékozódás került előtérbe.¹⁴ Az új magyar parlamenti kormány nem első-sorban liberalizmusa miatt, hanem főként azért idegenkedett a titkos információszerezéstől, mert a közvélemény rendkívül negatív emlékeket őrzött az előző abszolutista rendszer ilyen jellegű titkosrendőri gyakorlatáról. Ez a politikai megfontolás erőteljesen érvényesült a magyar kormányzati sajtóiroda létrehozásában és szervezeti felépítésében. A tájékoztatáspolitikai és sajtóirányítás átruházását követően az ausztriai mintára felállított magyar sajtóiroda az ottani gyakorlattól eltérően nem lett önálló hivatal, hanem személyzetét minden feltűnés nélkül, szinte észrevétlenül helyezték el a miniszterelnökség szervezeti egységekre nem tagolódo apparatusában.¹⁵ Pedig a miniszterelnökség akkori szerény személyzeti viszonyai között, ahol összesen alig több mint két tucat hivatalnok szolgált, a sajtóiroda volt az egyik legnagyobb létszámú szakosztály, ahol egy osztálytanácsos irányításával két titkár, négy fogalmazó és három segédhivatali tiszt alkalmazását irányozták elő a sajtóügyek intézésére.¹⁶

Az önálló hivatalszervezet, a külön hivatali nyilvántartás és a saját iktatás hiánya viszont nagyon megnehezítette a kutatás számára a magyar sajtóosztály szerteágazó tevékenységének rekonstruálását. A miniszterelnökség központi nyilvántartásában ugyanis a sajtóiroda működését illetően csak a miniszterelnök döntését vagy aláírását igénylő ügyek jelentek meg. A sajtóirodával kapcsolatos minisztertanácsi határozatok és a hivatali szabályzatok azonban korántsem fogták át a sajtóiroda működésének egészét, hanem jobbára csak a kormányon belüli koordinációs szerepét és a sajtóval való érintkezésének alapelveit rögzítették.¹⁷ A sajtóiroda tevékenységében ez a terület azonban másodlagosnak számított. A súlyponti feladatát képező sajtófigyelés és sajtóbefolyásolás terén viszont főként az informális érintkezés és a szóbeliség dominált. A konkrét sajtóügyekben a miniszterelnök szóbeli utasítására vagy akár önállóan eljáró irodavezető osztálytanácsosok és beosztottjaik iratait és leveleit viszont már egyáltalán nem vette nyilvántartásba a miniszterelnökség központi hivatali apparátusa. Nemcsak Andrásstól állt távol ugyanis hivatalnoki mentalitás, de ezekben az években a sajtóosztály irányítói, mint Ludasi Mór,¹⁸ Toldy István vagy Halász Imre is újságírók vagy alkotó humán értelmiségiek voltak, akik különben is ide-

14 *Deák Á.*: i. m. 353–355., 366.

15 Eljárását Andrassy következőképpen indokolta az uralkodónak szóló előterjesztésében: „Egy külön sajtóosztály rendszeresítése úgy a közönséggel, mint különösen a journalistikai körökben az előbbi kormánynak ezen cím alatt létezett hatóságával összekötött igen kedvetlen emlékezteket ébreszthetne fel, a kormányt gyanúsításoknak tehetné ki és a költségvetés alkotmányos vitatásánál az illető költségvetel megtámadásoknak lehetne kitéve.“ Idézi: *Révész T. Mihály*: A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon 1867–1875. Budapest, 1986. 82.

16 *Székely Vera*: A központi államigazgatás tisztségviselői a dualizmus korában. 2. rész. M. Kir. Miniszterelnökség. (Forrástudományi segédletek 1) Budapest, 1980. 18–19.

17 MOL K 26, Miniszterelnökség központilag iktatott és irattározott iratai 1869-913. „Vezér eszmék a sajtóosztály felhasználásához”.

18 *Deák Ágnes*: Ludasi Mór és a bécsi titkosrendőrség az 1860-as években. In: A Lajtán innen és túl. Elektronikus ünnepi tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára. Szerk. Ress Imre-Szabó Dániel. Budapest, 2007. (MTA Történettudományi Intézet.) 131–134.

genkedtek minden hivatali regula, különösen a szabályszerű ügyvitel kötöttségeitől.¹⁹ A kiegyezést követő években ily módon általános volt az a gyakorlat, hogy magyar sajtóosztály munkatársai nemcsak a hazai ügyfelekkel, hanem még a bécsi külügyminisztériumi sajtóirodával is – az ottaniak nem kis csodálkozására–félhivatalos jellegű, iktatás nélküli levelekben érintkeztek, amelyeknek természetesen semmi nyoma nem maradt a hazai miniszterelnökségi iratanyagban. A kutatásaink során így a külügyminisztériumi sajtóiroda állagából a magyar sajtóosztály tevékenységének számos eddig ismeretlen aspektusa tárult fel. Ezt a képet újabb vonásokkal gazdagították a korabeli visszaemlékezések és a kortársi politikusok naplói, hátra maradt félhivatalos iratai.²⁰ E három forráscsoport egyidejű hasznosításával sikerült fényt deríteni a magyar sajtóiroda pénzeszközeire, sajtófigyelési és befolyásolási módszereire, valamint külügyi kompetenciájára.

A dualista átalakulás során a magyar kormányhoz átkerült hírszolgálati feladatok ellátására a kvóta arányában osztották meg az arra szolgáló titkos költségvetési előirányzatot, az ún. rendelkezési alapot (Dispositionsfond) is. Ennek feltöltésére a külügyminisztérium költségvetésében a delegációk 1868-tól rendszerint évi 550 ezer forintot szavaztak meg. Ebből azonban mindössze 80 ezret használtak diplomáciai célokra, míg 270 ezer a külügyminisztérium állambiztonsági, 200 ezer a sajtóosztálynak jutott. E két utóbbi tétel 30%-át bocsátották aztán havi részletekben a magyar kormány rendelkezésére.²¹ Ez az összeg láthatólag kielégítette a magyar kormány igényeit és politikailag is előnyös megoldásnak bizonyult, mert így a képviselőházban elkerülték a rendelkezési alappal kapcsolatos ellenzéki támadásokat és kényelmetlen kérdéseket. E gyakorlatot azonban nem lehetett sokáig folytatni. A cizslajtán kormányok és pártok egyre többször vádolták meg Beustot, hogy a titkos alap felhasználásával befolyásolja a lajtántúli pártviszonyokat és a sajtót. Ennek ellensúlyozására 1870-ben a cizslajtán kormány is önálló sajtóirodát állított fel, de annak fenntartásához a külügyminisztérium nem adott hozzájárulást a rendelkezési alapból.²² A cizslajtán delegáció fellépésére 1871-ben már a magyar kormány sem részeseült belőle. Ekkortól a magyar költségvetésben a rendelkezési alap 200 ezer forint körül állandósult. A rendelkezési alapot a miniszterelnökségen a számvevőségi igazgató kezelte, s hova fordításáról kizárólag a miniszterelnök döntött. Az évi számadást is ő hagyta jóvá, s ezt követően a felhasználási bizonylatokat megsemmisítették. Kivételes esetnek számított, hogy azokat lemondásakor Lónyay Menyhért miniszterelnök magával vitte.²³

19 Halász Imre: Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából. Budapest. 1911 102–105.

20 A sajtóiroda működéséhez különösen értékes információkat tartalmaznak Kállay Béni 1868–1875 évi belgrádi naplói és félhivatalos belgrádi konzuli iratai. Magyar Országos Levéltár, P 344 Kállay Béni iratai, 4. és 25–28. csomó.

21 HHStA., MdÄ., PL. I869–628.

22 HHStA., MdÄ., PL. I870–152.

23 MOL K 26, 1873–244.

A magyar kormánynak a külügyminisztérium rendelkezési alapjából való kezdeti részesedése korántsem volt csupán a politikai kényelmetlenségek áthidalására irányuló költségvetés-technikai eljárás, hanem jelentős külügyi feladatok átruházásával járt együtt. Beust azzal kísérte meg kielégíteni Andrassy ambícióját a dualista monarchia keleti politikájának alakítására, hogy a budai sajtóiroda lehetőséget hatáskörébe engedte át a Magyarországot érzékenyen érintő szerb és román nemzeti mozgalom anyaországi sajtójának, elsősorban egyes belgrádi és bukaresti lapoknak a befolyásolására.

Magyar szempontból Andrassy miniszterelnöksége alatt a délszláv kérdésnek volt elsődleges fontossága, hiszen a szerb nemzeti mozgalom dinamizmusa, a törökországi szláv tartományok forrongása, a Horvátországhoz fűződő államjogi viszony rendezetlensége és a határörvidék sorsának bizonytalansága egész sor nemzeti és szociális konfliktusforrást jelentett. A német kérdésre koncentrálnó Habsburg diplomáciát és a külügyi információszolgáltatást Andrassy nem is tartotta felkészültnek e problémahalmaz kezelésére és feltérképezésére. Gyakorlatilag ennek a magyar bizalmatlanságnak a kivédését és a délszláv kérdéssel kapcsolatos magyar szükségletek kielégítését szolgálta, hogy Beust 1868 elején a magyar miniszterelnök személyes bizalmasának számító Kállay Bénit nevezte ki a belgrádi főkonzulnak. A szerbiai sajtóügyekben Kállay szinte csak a magyar sajtóirodával érintkezett. A bécsi és a budai sajtóiroda közötti munkamegosztás tartósságára jellemző, hogy a szerbiai sajtóviszonyok befolyásolásának pénzügyi fedezetét 1875-ig bezárólag mindig a magyar miniszterelnökség rendelkezési alapjából merítette. Ez egyfelől a tekintélyes belgrádi napilap, a Vidov Dan folyamatos szubvencionálását jelentette. A lapot szerkesztő Miloš Popović már a 1867 előtt is kifejezetten magyarbarát vonalat követett, ellenezve a Magyarországon belüli szerb területi elkülönülést, az 1860-ban megszüntetett SzerbVajdaság visszaállítását. A magyar területi integritás elismerésével akarta elősegíteni Magyarország önállósulását vagy a Habsburg Monarchián belüli különállását, ettől remélve a szerb fejedelemség állami függetlenségéhez és a törökországi szlávok felszabadulásához kedvező külpolitikai feltételek kialakulását.²⁴ Kinevezése után azonnal felkereste az általa már korábbról ismert új konzult–hiszen ő közölte 1865-ben Kállay első szerb nyelvű írását,–hogy közvetítésével a magyar kormány nyújtson kedvezményeket lapjának a magyarországi szerbek körében való terjesztéséhez. Kállay pártolólágg terjesztette elő Popović kérelmét, hiszen politikailag rendkívül előnyösnek ígérkezett a ha a magyarországi szerbeknek egy belgrádi lap magyarozza el miért előnyös szerb nemzeti szempontból a dualista átalakulás és a magyar állami különállás.²⁵ Mielőtt az ügyben Budán döntés született volna, Belgrádban drámai fordulat történt. Mihály fejedelem merényletnek esett áldozatul, s az új szerb kormány már nem tá-

24 Popovich Milos: A nemzetiségi kérdés Magyarországon szerb szempontból. Szabadka, 1865. 108. 141–145.

25 Kállay Béni Andrassy Gyulának, Belgrád, 1868. május 20. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 1733. Nr. 4.

mogatta többé a Vidov Dant, hanem a liberális értelmiség megnyerésére Srbija néven új lapot indított.²⁶ A Vidov Dan sorsa bizonytalanná vált, további megjelenését 1868 októberétől a magyar sajtóiroda havi 250 forintos szubvenciója biztosította.²⁷ Ezzel túlélte a politikai válságot, s példányszáma 300-ról fokozatosan 800-ra emelkedett. Andrássy külügyminiszteri kinevezése után a lap támogatását Kállay szóbeli közbenjárására minden későbbi magyar miniszterelnök jóváhagyta.²⁸

A szerbiai sajtó területéről Kállay számára a másik rendszeres információforrást az orvos végzettségű, de újságírói babérokra törekvő Mihajlo Rosen jelentette, aki az 1870-es évek elejétől a szerb kormány sajtóirodáját vezette és féléhivatalosát is szerkesztette. Kállay javaslatára 1868 nyarától a magyar sajtóiroda akkori vezetője Ludasi Mór biztosított Rosennek szerbiai és törökországi viszonyokról való publikálási lehetőséget a Pesti Naplóban, a Pester Lloydban és saját lapjában a bécsi Die Debatte-ban.²⁹ 1871 nyarától viszont már Rosen is évi 2000 forintos rendszeres szubvencióban részesült a magyar rendelkezési alapból. A szubvencionálás ügyet előbb Kállay négyszemközt megtárgyalta Andrássyval,³⁰ majd alig egy hét elteltével a sajtóosztályt vezető Halász Imre már küldte is Belgrádba a negyedévre eső 500 forintot.³¹ A két szerbiai újságíróra így az 1870-es évek elejétől a magyar sajtóalap évi előirányzatának közel 10%-át fordították, anélkül, hogy ennek a miniszterelnökség hivatali irataiban bármilyen nyoma lenne. Ehhez hasonlóan csak Halász Imre visszaemlékezéseiben maradt nyoma annak, hogy Kállaytól magánlevelekben rendszeresen szempontokat kapott neki a Szerbiával kapcsolatos cikkek megjelentetéséhez.³²

Másfelől Kállay belgrádi főkonzuli pozíciója –különösen 1868-1871 között– a magyar kormánynak speciális hírközpontként szolgált, amely jelentős mértékben kiegészítette a bécsi külügyi tárcától kapott információkat. Kállay minden fontos belgrádi diplomáciai eseményről és a magyar belpolitika számára releváns dél-magyarországi, határőrvidéki és horvátországi értesüléseiről –gyakran külön rejtjelkulcsot használva – közvetlenül magánlevélben vagy hivatalos jelentése másolatának megküldésével tájékoztatta a magyar miniszterelnököt vagy az érintett magyar szakminisztert. Ez a közvetlen kapcsolat érthetően sokkal gyorsabb volt, mintha az információk hivatali úton, tehát a konstantinápolyi nagykövetségen és bécsi külügyi információs irodán keresztül jutottak volna el a magyar fővárosba. Kállaynak a szerbiai információszerzéshez rendelkezésre állt a Habsburg-monarchia korábban kiépített teljes informátor hálózata, amelynek legértékesebb tagját a konstantinápolyi osztrák postaszolgálat alekszináci posta-

26 MOL P 344, Belgrádi Napló (= BN), 1868. júl. 16.

27 MOL P 344, BN. 1868. okt. 21.

28 MOL P 344, BN. 1873. jan. 30.

29 Ludasi Mór Kállay Béninek, Buda, 1868. jún. 17. MOL P 344, 4. csomó.

30 MOL P 334, BN. 1871. jún. 24.

31 MOL P 344, BN. 1871. júl. 1.

32 Halász I.: i. m. 116–118.

állomásán szolgálatot teljesítő postatiszt, Čučković egykori határőrszázados jelentette.³³ Kállay éppen a speciális magyar szempontból különösen fontosnak számító információk megszerzésére azonban a saját költségére külön ügynököt is alkalmazott. Egy szlovén származású, a zágrábi teológiáról eltávolított, végül Győrött felszentelt, de később kiugrott ferences szerzetest bízott meg a horvát-szlavón határőrvidék hangulatának feltérképezésével, a helyi lakosság és a tisztikar viszonyának tanulmányozásával. Ezt azért tartotta fontosnak, mert nyomasztotta annak tudata, hogy a határőrvidéki katonaparasztság elégedetlensége a dualizmust ellenző centralista katonai és politikai körök támogatásával 48-hoz hasonlóan előidézhet valamifajta olyan megmozdulást, amely veszélyeztetheti Magyarország 1867-ben elért államjogi pozícióját.³⁴ Ezt a kapcsolatot igyekezett konspirálni, mivel a jelentések rendszeresen Kállay egy régi családi bizalmasának közvetítésével Pesten keresztül kerültek Belgrádba. A lebukást azonban nem kerülte el, mert egy alkalommal éppen a határőrvidéki katonai hatóságok vetették ügynökét vizsgálati fogságba, ahonnan aztán Kállaynak a zimonyi térparancsnoknál történt közbenjárására engedték szabadon.³⁵ Ezt követően azzal bízta meg, hogy a dél-szerbiai viszonyokról, a bulgáriai forrongásról, az ottani külföldi, főként orosz, francia és olasz agitációról és a bukaresti szláv emigránsokról küldjön tájékoztatást. A költségeket–alkalmanként 50-től 200 forintig–Kállay bizalmas pesti barátja utalta át számára a bérbe adott birtokainak jövedelméből, vagy a Kállay-mamától kapott kölcsönből.³⁶ Több használható jelentés beérkezése után azonban ez a felderítő út is fiaskóval végződött. Ezúttal a ruszcsuki osztrák-magyar konzul panaszolta be Kállayt a külügyminisztériumban, hogy hatáskörét túllépve végeztet felderítést. Ezt követően Kállay megszakította a ferences baráttal a további kapcsolatot.³⁷

A balul sikerült felderítő akció ellenére Kállay sikeresen működött közre a Monarchia balkáni informátorhálózatának a minőségi megújításában. A közvetítésével a külügyminisztérium és a magyar kormány közösen vállalta – nyilván a rendelkezési alap terhére–a neves földrajztudós, Kanitz Félix boszniai és bulgáriai kutatóútjának több éven keresztül való finanszírozását az ottani politikai, gazdasági, néprajzi viszonyokról nyújtott rendszeres tájékoztatások fejében. Ez már a liberális jogállam követelményeinek megfelelő, a szakszerűségen alapuló, s a paritásos költségmegosztással a dualista államberendezkedéshez igazodó informátor alkalmazása volt, aki saját nevében kötelezte el magát a bizalmas feladatra. Ennek során többnyire készülő könyvének egy-egy fejezetét vagy annak kivo-

33 MOL P 344, 4. cs. HHStA., MdÄ., AR F4-63-1.

34 MOL P 344, BN. 1868. máj. 3. és máj. 23.

35 MOL P 344, BN. 1868. júl. 16.

36 MOL P 344, BN. 1869. márc. 5.

37 MOL P 344, BN. 1869. aug. 20–22. Véleményem szerint Kállay szerbiai információszerzési gyakorlata nem lépte túl a korabeli diplomáciában alkalmazott módszereket. Tevékenységét a túldimenzinálja régi ismerősöm *Ian D. Armour: Austro-Hungarian Covert Activity in Belgrade 1868–1875. Part. II: Military Intelligence and Hungarian Government Involvement. The South Slav Journal, vol. 26. (2005/ 1–2.) 6–18.*

natát küldte el megbízóinak az akkor önállósuló bolgár nemzeti egyházzól, a krimi háború után Bulgáriába betelepített krimi tatárokról vagy az iszlamizálódott bolgár nyelvű pomákokról. A néhány év múlva, a nagy keleti válság idején megjelent „Donau-Bulgarien” c. országismertetője a politikai körülmények folytán európai tudományos bestseller lett. Így mindenképpen hasznos befektetésnek bizonyult Kanitz Félix évi hatezer forintos javadalmazása, amelyet a kvóta arányában 30-70%-os arányban osztottak meg.³⁸ Ez az összeg lényegében megfelelt egy alacsonyabb beosztású osztrák-magyar konzul évi fizetésének. (Összehasonlításul: Kállay évi főkonzuli juttatását 1869-ben 7000 forintban állapították meg.)³⁹

A kiegészítés után többször felmerült, hogy a dunai fejedelemségekbe az ottani konzulátusokra is delegálnak magyarul tudó munkatársakat, de ez végül elmaradt. A külügyi sajtóosztály viszont már 1868 elején részletes összeállítást küldött Budára a fejedelemségek sajtóviszonyairól, hogy megkezdjék a sajtófigyelés előkészítését.⁴⁰ A román nyelvű sajtó rendszeres szemlélésének a magyar sajtóirodán ekkoriban még hiányoztak a személyi feltételek. Később is csak arra vállalkoztak, hogy német vagy francia cikket készítenek bukaresti lapokban való megjelentetésre. Erre azért nyílt kilátás, mert a bukaresti osztrák-magyar konzul lehetségesnek találta a mindkét Bukarestben megjelenő idegen nyelvű lap, a német nyelvű, „Bukarester Fremdenblatt” és a francia-román nyelvű „L’Echo danubien” szubvencionálását és az osztrák-magyar érdekeknek megfelelő befolyásolását. Ebben a kérdésben Beust csak a magyar féllel teljes egyetértésben akart dönteni, írásban is leszögezve, hogy „ez az ügy közvetlenül és túlnyomórészt a magyar királyi kormányt érinti”. Andrássy mindkét lap szubvencionálását helyezte, bár a bukaresti közönségre szerinte egy német nyelvű lap hatása csak kisebb körben érvényesülhet, mint a román-francia orgánumé. Bizonyára a magyar kormány külügyi kompetenciájának nyílt elismerését kívánta viszonzni azzal a nagyvonalúsággal, hogy eltekintett a kvótától és mindkét lap szubvenciójának a felét vállalta.⁴¹

A szláv és román lapok rendszeres szemlélése csak valamikor 1869 folyamán kezdődhetett el a miniszterelnökségen, amikor a pesti egyetem szláv tan-székének tanára, Ferencz József mellé újságírói és műfordítói gyakorlattal rendelkező anyanyelvi fordítók kerültek.⁴² Ferencznek nagy gyakorlata volt e területen, hiszen az 1860-as években a Pesti Naplóban, később a Hon-ban a szláv lapokat szemlélő rovatot írt és vezetett. A miniszterelnökségen heti rendszerességgel készülő szláv és román lapszemlét könyvnyomatos kiadványként kap-

38 Ress Imre: Felix Kanitz's Ansichten zur Balkanpolitik der Donaumonarchie nach dem Ausgleich. Mitteilungen des Bulgarischen Forschungsinstitutes in Österreich. Wien, 7 (1985)/2. 28–36.

39 MOL P 344, BN. 1869. márc. 6.

40 MOL K 26 1868–77.

41 MOL K 26 1869–461.

42 MOL K 26 1868–1588. Thull Lipót szlovák, Benedek Károly román és Szokolovits József délszláv fordító kinevezése. Benedek Károly személyére külön ajánlás MOL K 26 1868-608.

ták meg a kormányzervek és a fővárosi újságok. Érdekes módon a bécsi sajtóiroda csak Andrássy külügyminiszteri kinevezése után vette rendszeresen igénybe ezt az összeállítást.⁴³ Másfelől a belügyminisztérium rendőri osztálya az oda beérkező információk alapján „A helyzet képe” címmel 1870-től negyedévenként készített az ország helyzetéről tájékoztatót a miniszterelnök részére. Noha ebből a vizsgált időszakban mindössze egyet ismerünk, amely azonban rendkívül informatív és igényes politikai elemzést tartalmaz⁴⁴ Az 1870-es évek elején e két összegzés képezte a magyar kormányzat számára a belső politikai hírszolgálat legfontosabb forrását.

A közös külügyminisztérium hírszolgálatának változásai, 1872

Külügyminiszteri hivatalba lépése után Andrássy az elnöki osztály két tevékenységi területen foganatosított alapvető tartalmi változásokat, amelyek a sajtóval történő kapcsolattartást és az államrendőrségi információs szolgálatot érintették. A sajtóosztály súlyponti feladatainak átalakítása logikusan következett a megváltozott hatalmi feltételekből és az új miniszter parlamentáris politikai hátteréből, egyéni habitusából. A korábbi években Beust diplomáciai törekvéseinek szerves kiegészítéseként különböző németországi lapok szubvencionálásával fejtett ki aktív külügyi sajtópolitikát. A német sajtó befolyásolására felhasznált jelentős anyagi ráfordítás arra szolgált, hogy az ausztriai liberális törvényhozás és alkotmányos kormányzás eredményeinek népszerűsítésével erősítse a Habsburg-monarchia vonzerejét a német közvéleményre, ezzel alternatívát kínáljon a porosz hegemoniával szemben. Emellett belföldön is jelentős összeget költött a sajtó rokonszenvének elnyerésére, amellyel saját pártpolitikai beágyazottságának és támogatottságának hiányát pótolta. Ennek során nem csupán a két befolyásos bécsi liberális újságot, az óliberális *Die Presse*-t és az új pénzarisztokráciával erősen összefonódó *Neue Freie Presse*-t használta fel személyének és politikájának népszerűsítésére,⁴⁵ hanem még a magyar kormányhoz közelálló lapokban, a *Pesti Napló*ban és a *Pester Lloyd*ban is rendszeresen helyezett el irányvonalának helyességét igazoló írásokat.⁴⁶ A sajtó Beust által vezérelt rendszeres befolyásolása természetesen nem maradt titokban. A német-osztrák libe-

43 HHSStA., MdÄ., PL. 1872–7.

44 MOL K 26 1872–262. 1871. negyedik negyedévtől készült összefoglaló a következő tárgyköröket tartalmazta: 1. A politikai pártok állása, célja és tevékenysége, 2. Nemzetiségi mozgalmak általában, 3. Szerb mozgalom, 4. Rutén mozgalom, 5. Pánszláv mozgalmak, 6. Román mozgalom, 7. Határőrvidéki kérdés, 8. Horvátország állapota, 9. Köztársasági agitációk, 10. Munkás egyesületek, 11. Katolikus ügy, 12. Nevezetesebb államrendőri események.

45 *Leopold Kammerhofer*: *Diplomatie und Pressepolitik 1848–1918*. In: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. VI/1.: *Die Habsburgermonarchie im System der internationalen Beziehungen*. Hrsg. Adam Wandruszka–Peter Urbanitsch.. Wien 1996. 470–472.

46 *L. Kammerhofer*: i. m. 475. *L. Prizbram*: i. m. 324.

rális politikusok rendszeresen támadták az arra szolgáló pénzforrás, a titkos rendelkezési alap létezését.⁴⁷ A magyar miniszterelnökkel is konfliktusba került, amikor a külügyi sajtóosztály sugalmazására 1868 novemberében a Pesti Naplóban is megjelent a német kérdésről egy nagy nemzetközi feltűnést keltő írás a Majna-határ fenntartásához és a dél-német államok függetlenségének fennmaradásához fűződő magyar érdekeltségről.⁴⁸ Valószínűleg a magyar kormány kiengesztelésére és a további félreértések elkerülésére lett a bécsi sajtóiroda munkatársa, Ludwig Przibram a Pesti Napló bécsi levelezője.

Andrássy első intézkedései közé tartozott, hogy jelentősen csökkentette a kül- és belföldi sajtó kiterjedt szubvencionálását és a sajtóosztály feladatát lényegében miniszter tájékoztatására korlátozta. Az offenzív németországi sajtópropaganda a Német Császárság megalakulásával nyilvánvalóan elvesztette létjogosultságát. Az egyesült Németországgal kapcsolatos külpolitikai elképzeléseinek elősegítésére egyenesen barátságos gesztusnak bizonyult a poroszellenes német újságok szubvencionálásának beszüntetése, amelyek korábban valódi sajtóháborút folytattak a Berlinből pénzelt lapokkal. Diplomáciai lépéseinek igazolására sem tartotta szükségesnek a sajtó mozgósítását. Egyidejűleg a belföldi lapokhoz fűződő viszonyt is teljesen új alapokra helyezte. „A császár és a delegációk melletttem vannak, a sajtóra nincs szükségem”- fejezte ki kategorikusan a sajtóbefolyásolás fennálló gyakorlatához való negatív viszonyulását az elnöki osztályt vezető Hoffman osztályfőnök nagy megrökönyödésére, aki korábban Beust bizalmasaként fogta össze a szubvencionált lapok és újságírók szerteágazó finanszírozását. A sajtótól való elzárkózásával Andrássy az uralkodó kívánságához igazodott. Lehetőség szerint távol tartotta a külpolitikát a sajtónyilvánosságtól és szigorúan megtiltotta az uralkodóra és miniszterére tartozó kül- és belpolitikai kérdések állásáról hivatali elődje alatt a sajtónak történt gyakori kiszivárogtatást. A korlátozott sajtókapcsolatát a szubvencionált lapok hálózata helyett néhány elképzeléseihez és elveihez közelálló újságra építette. A bécsi lapok közül a korábban szubvencionált liberális újságok helyet az udvari körökhöz közelálló „Fremdenblatt-ot választotta miniszteri programja képviselőjére.”⁴⁹ A magyar fővárosban a fiatal liberálnacionalisták Rákosi Jenő szerkesztette orgánumát, a Reformot és régi személyi kapcsolata alapján Falk Miksát, a nemzetközi hozzáférést biztosító német nyelvű „Pester Lloyd” főszerkesztőjét látta el időnként politikájának igazolására szükséges háttér információval. De ezeket a többnyire alkalmi megbízatásokat sem az elnöki osztályon a sajtóügyeket változatlanul megtartó, kiterjedt bécsi sajtókapcsolatokkal rendelkező, a miniszterét is olykor zavarbaejtően közlékeny Leopold Hoffman elnöki osztályfőnök, hanem a feltétlen bizalmát élvező, a magyar miniszterelnökségről magával hozott áthelyezett

47 L. Kammerhofer: i. m. 476. L. Przibram: i. m. 289.

48 Diószegi István: Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében. Budapest, 1998. 47–49.

49 L. Przibram: i. m. 324.

Okolicsányi Sándor intézte.⁵⁰ A sajtóiroda munkatársának Ludwig Przibram-nak pedig lehetővé tette, hogy folytassa a Pesti Naplónál korábban Beust megbízásából vállalt bécsi levelezői tevékenységét.⁵¹

Andrássy a külügyminisztériumi információs osztály tevékenységét és információszerzési gyakorlatát is teljesen elhibázottnak találta. Minisztersége első napjaiban megdöbbenve tapasztalta, amikor ellenőriztetni kívánta az zágrábi főhadparancsnok, Anton Mollinary altábornagy jelentését a Svetozar Miletić vezette szerb nemzeti szabadelvűek radikalizálódásáról és a szláv legénységű katonai egységek között tervezett agitációjáról, kiderült, hogy az információs osztálynak Újvidék egész körzetében nincs megbízható levelező informátora. Ezért annak vezetőjét a magyar belügyminiszterhez utasította, hogy tőle kérjen javaslatot az összmonarchia és a magyar királyság eszméjének egyaránt elkötelezett, lehetőség szerint a közigazgatásban alkalmazott informátor személyére. A magyar belügyminiszter választása Flatt András járási főszolgabíróra esett, akit 250 forint külön díjazással bízott meg e kényes és bizalmi feladattal.⁵² Hamarosan elsődleges hivatali feladata lett a szerb szabadelvűek ellenzéki ségének megrendszabályozása, mert előbb Pancsovára rendelték ki királyi biztosnak, majd Újvidék városi főispánjának nevezték ki. Így jelentései ezután már szabályos hivatali úton kerültek a külügyi információs szolgálat nyilvántartásába.

Andrássy másik megdöbbenését minisztersége kezdetén az váltotta ki, amikor bécsi miniszteri szobájában először kézhez kapta az államrendőrségi referens alaptalan konfidens jelentésekre épülő tájékoztatását a magyarországi politikai helyzetről. Az egész összeállítást nemes egyszerűséggel ostobaságnak nyilvánította és a jövőben már nem tartott ilyenre igényt.⁵³

Az elnöki osztály sajtópolitikai és a állambiztonsági információs tevékenységének változásait Andrássy végül azzal kényszerítette ki, hogy az 500 ezer forint nagyságú titkos rendelkezési alapot az 1873.évi külügyi költségvetésben már nem sajtóbefolyásolásra és államrendőrségi megfigyelések finanszírozására irányozta elő. A közös minisztertanácsban jelenlévő osztrák miniszterelnök is a teljes egyetértését fejezte ki, hogy Andrássy ezt a jelentős összeget nem a sajtóra költi, „s nem fogja azt a kártékony befolyást gyakorolni, mint elődje” tette, hanem valódi politikai célokra használja fel.⁵⁴ Ez költségvetési átalakítás jelentette az abszolutizmus korából örökölt államrendőrségi folytonosság felszámolását. Gyakorlatilag ekkoriban szűnt meg a magyar politikai elit bécsi államrendőrségi megfigyelése. A rendelkezési alap jelentős csökkentése a magyarázata többek között annak, hogy 1872-73-ban abbamaradtak például a kiegyezés előtti ma-

50 Orczy Andrásynak, Bécs, 1872. júl. 25. OL P 4, Andrássy családi levéltár, 1. cs., Nr. 75. – Okolicsányi személyére *Somogyi Éva*: Hagyomány és átalakulás. Állam és bürokrácia a dualista Habsburg Monarchiában. Budapest 2006. 191.

51 *L. Przibram*: i. m. 324.

52 *Nikola Petrović*: Svetozar Miletić i Narodna stranka. Građa. 1860–1885 Knjiga II. Sremski Karlovci, 1969. 262–264. 281–283. 295–298.

53 *L. Przibram*: i. m. 325

54 Gemeinsamer Ministerrat (= GMR). 1872. júl. 5. RMRZ 133. HHStA., PA. XL, Kt. 287.

gyarországi rendőrségi informátorok számára a kifizetések. Andrassy a felszabaduló összeget legális diplomáciai információszerezésre, elsősorban a Monarchia számára stratégiai szempontból fontos három államban, Oroszországban, az Oszmán Birodalomban és Németországban szolgáló katona diplomaták számára és ellátmányának megduplázására kívánta fordítani.⁵⁵ A közös miniszterek szűk társaságában előadott elképzeléseit, az országos kormányok tagjai bizonyára nem fogadták volna olyan lelkesedéssel, mint a rendelkezési alap megnyirbálását.

---

⁵⁵ GMR. 1872. máj. 28. RMRZ 124. HHStA., PA. XL, Kt. 287.